

ТАМСИЛДЕР ЖАНА ЖӨӨ ЖОМОКТОР: ОКШОШТУКТАР ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАР

Бул макалада тамсил жана жөө жомоктор андагы окуялар тууралуу жана алардын окшоштуктарды жөнүндө маалымат берилет.

Негизги сөздөр: жөө жомок, тамсил, окуя, кубулуш, акыл-насаат, каармандар.

ARTFULLY AND TALES: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

In this article given information about fables and tales, the events which happened on it, and it provides information about their similarities.

Key words: fairy tales, fables, event, phenomenon, instruction, and characters.

Тамсилдин тарыхый эволюциясы жанрдын негизги мыйзам ченемдүүлүктөрүн анчалык өзгөртпөй, дээрлик көп кылым бирдиктүү эреже-нормаларды сактап келгени менен тамсил табияты башка бир катар адабий жанрлар менен өтмө катар байланышта болуп келди. Бул жагынан элдик жөө жомоктор менен тамсилдердин окшоштугун жана айырмасын фольклорист Токтош Танаев мындайча белгилейт:

1. Жөө жомоктун бул түрү менен тамсилде башкы катышкан каармандары – айбанаттар, өсүмдүктөр дүйнөсү... Жөө жомоктордо композициялык курулуш татаал келип, окуя узакка созулса, тамсилде сентенция үстөмдүк кылып, тиешелүү образдар менен үчүнчү тарап катышып, жыйынтык чыгарылат.

2. Жөө жомоктордо болгон окуя катышкан каармандар аркылуу жыйынтыкталып, башка бирөө тарабынан чечмеленбейт, корутунду чыгарылбайт, окуянын жүрүшү боюнча аныкталат, жеңилет, жеңет, максатына жетет же жетпейт, ал эми тамсилде аталган темадагы каармандын кимдигине карата, эмнелигине жараша алардын кемчиликтери көрсөтүлүп, акыл-насаат айтылып жыйынтык чыгарылат.

3. Жөө жомоктордо, магиялык, анимисттик көз караштар үстөмдүк кылып эволюциялык өнүгүүнүн алгачкы катмары орун алса, тамсилдерде ошол айбанаттар, өсүмдүктөр дүйнөсү аркылуу салыштырылып, реалисттик турмушта кездешкен терс көрүнүштөрдүн, образдардын бети ачылат, алардын коомдогу орду ашкереленет, ар тараптан сыңдалат, жыйынтыкка келет” (1).

Ал эми тамсил изилдөөчү Халил Бапаевдин айбанаттар тууралуу жөө жомоктор менен тамсилдерди салыштырып келип мындайча жыйынтык чыгарат: “Айбандардын мүнөзүн баяндоонун биринчи түрү – ал айбанды айбан боюнча сүрөттөө. Бул учуру али каймана түрүнө – тамсилдик мааниге өтө элек мезгили.

Экинчи түрүндө айбандардын мүнөз-кылыктарын адамдардын кулк-мүнөзүнө окшоштуруп, каймана маанисине айландырганы. Таптык бөлүнүүлөр чыга баштагандан кийин анын өкүлдөрү бири экинчисин кемсинтип, кылык-жоругун айбандардын жоруктарына салыштырышкан. Мында сөз айбандар жөнүндө бараткансыганы менен адамдар турмушу сүрөттөлөт. Бул учур сөздүн тамсил маанисине өтүп калганы” (2).

Ушул жерден тамсил менен жөө жомокту так ажыратуу мүмкүн эмес турбайбы деген суроо туулат, албетте бир катар учурларда ошондой көрүнүш пайда болот, мисалы, ач карышкырдын келе жатып түлкүгө жолугуп, андан тамак сурашы, түлкүнүн карышкырды алдап качып кетиши бир чыгарманын сюжетин түзсө, аны жаныбарлар тууралуу жөө жомок дейбизби, же аллегориялык мааниси бар тамсил дейбизби, бул жерде кадимки жаныбарлар (карышкыр жана түлкү) сүрөттөлүп жатабы, же карышкыр менен түлкүнүн кейпин кийген адамдардын образы көрсөтүлүп жатабы? Албетте, мындай учурларда жанрдын чегин так аныктоо кыйын болот, андай учур көбүнчө тексттин

маанисин, подтекстти терең талдоодон келип чыгат, ал эми көп учурда айрым чыгармалар жанрдык спецификасына карап классификациялоодо жөө жомокторго да, тамсилдерге да кошула берет.

Адамдар менен жаныбарлар мамилеси кыргыз элиндеги пир, кудай, колдоочу түшүнүгү менен байланышат. Жазуучу Кенеш Жусупов: «Кыргыз элинде байыртадан макал сөз келет: «Пейли жакшы кем болбойт, пири болбой эл болбойт». Эл аны Теңирчилик доорунан бери айтып келген. Ал пирлер өздөрүнөн мурда адамдын өмүрүн, амандыгын, сырткы коркунучтан, балээден күрөш менен коргойт деген», - деп, эл арасында жүздөй пирлер болгонун айтат жана өзү 54 нерсенин пирин санап берет. Алардын ичинен жаныбарлардын пирлери: малдын пири - Малабай, кийиктики - Ак байбиче (Кайберен), жыландыкы - Шаймерден, уйдуку - Заңги Баба (Заңги Ата, Үзөңгү Баба), топоздуку - Ак Мүйүз, чычкандыкы - Чие Ата, иттин пири - Кумайык, койдуку - Чолпон-Ата, жылкыныкы - Камбар Ата, төөнүкү - Ойсул Ата, эчкиники - Шыйпаң Ата (Чычаң Ата), алгыр куштардыкы - Алп кара куш (Буудайык, Чегир баян), күлүктүкү - Дулдул (Желмаян), курттуку - Кара Чаян, чегирткеники - Черте Баян, кумурсканыкы - Кумпа Баян, суурдуку - Солтон Мерген (3).

Мына ушул пирлер Адам менен табият, жан-жаныбар байланышын абдан терең түшүндүрүүчү фактор болуп алар элдик эпикалык жана дидактикалык философияга да изин калтырган. Мисалы “Манаста” Манасты “көксөө куйрук көк бөрү” коштоп, ага карата “көк жал” эпитети колдонулат, урушта баатыр “көк жолборс дөбөт бөрү” болуп кетет. Жаш чагында бөрүлөрдү кууп барып кырк чилтенген жолугат, алардын башчысы бөрү болуп чыгат, баатырдын айланасында анын минген аты Аккула, ити Кумайык болот. “Эр Төштүк” эпосундагы башкы каармандын аты Чалкуйрук кадимки адамдай сүйлөйт ж.б.

Айбанаттар тууралуу жомокторду М.Рудов “тамсил-жомок” (“басня-сказка”) деп атап, “...алар аягына чейин өсүп жетпеген, али тамсил-сатирага айлана элек жанр” деп аныктайт (4). Демек, адабиятчынын ою боюнча айбанаттар тууралуу жомоктор тамсилге айланыш үчүн алардын сатиралык белгиси болушу керек. Сатира жана юмор, жалпы эле комикалуулук тамсилди тамсил кылып кармап турган башкы касиети. Ал эми «Комикалуулук – социалдык реалдуулук. Адамдар коому – трагедия сыяктуу эле комедиянын чыныгы падышачылыгы. Адам – күлө билүүчү жана күлкү чакыруучу жапжалгыз жаныбар» (5).

Айбанаттар тууралуу жомоктор эки касиети менен: биринчиси, жомоктордогу катышуучу каармандар – жаныбарлар адамдын кейпин кийип калгандыгы менен, киши баласын туюнткандыгы менен; экинчиси, айбанаттар тууралуу жомоктор сатиралык-юмордук оң-түскө ээ болгондугу менен тамсил жанрына кошулушат.

Адабияттар:

1. Бапаев Х. Тамсил сыры. – Ф., 1974, 8-9-б.
2. Борев Ю. Эстетика. 2 изд. – М.:1975, 91-б.
3. Жусупов К. Байыркы кыргыздардын тарыхына жана рухий маданиятына ой чабыт/Кыргыздар: 10-томдук, 5-т., түз: К.Жусупов, К.Иманалиев. - Б., 2002, 375-376-б.
4. Рудов М. О жанре басни в киргизской литературе/О мастерстве сатиры. 1-чыг., Ф., 1960.
5. Танаев Т. Эпикалык жанрлар. 2-к., - Ош, 1999, 62-б.